

դեռ ինք կը հաւաստէ թէ «... ծայրերը
մէկ մէկ օղակ կը կազմին »:

Բ. — Խօսելով Հեթում Ա.ի պղնձա-
դրամներուն վրայ երեցող պատկերնե-
րուն մասին, կը զրէ Տ. Բասմաջեան.
«... թագաւորն՝ ըստ սովորութեան՝ ընդ-
հանրապէս գահի վրայ բազմած է. բայց
երբեմ ալ ձիւոր է»: (Էջ 153):

Յաջորդ 154^ր էջին վրայ տուած իր
բացարութիւններով, ուր իբր Հեթումի
«Դանգ» երուն տարբերակ մը ցոյց կու տայ
թագաւորին ձիւոր պատկեր մը ունեցող
դրամները, ընթերցողը բուրովին սխալ
գաղափար մը պիտի կազմէ Հեթում Ա.ի
պղնձադրամներուն վրայ:

Թող ներէ ինձի Տ. Բասմաջեան որ
դիտել տամ թէ այս մասին որեւէ պատ-
ճառ չունէր հեռանալու Հ. Կղեմէս Ախ-
պիլեանի ըրած դասաւորումէն, որ շատ
իրաւացի է:

Անժխտելի իրողութիւն մըն է որ, եթէ
նկատի չառնենք խղնջածեւ քանդակով
հազուազիւտ ու միակ օրինակ դրամը, Հե-
թումի պղինձները շատ որոշ — Յ — դաս
կազմին, իրարմէ տարբեր մհծութեամբ:
պատկերով, ծաւալով ու թանձրութեամբ:

Ունոյն այս — Յ — դասերն ալ իրենց մէջ
ունին տարբերակներ ալ:

Խոշոր պղինձները ակնառու ոչինչ ու-
նին, պատկերացում կամ զի՞ր:

Նոյնը չէ կարելի ըսել սակայն Զիա-
ւոր Հեթումներուն համար, — ըստ Հ. Ախ-
պիլեանի յորջորջումին, — որոնց շատ որոշ
— Յ — տարբերակներ ունին իրենց մէջ, և ուր
միայն կ'երեւան երեմն կիլիկան Հայ
դրամներու ամենազեղեցիկ քանդակուած
զրերն ու կենդանութեամբ լիցուն ձիւրլի:

Երբ յաճախ աս ու ան անհարկի դի-
տողութիւն կ'ընեն Հայ դրամներու զի՞րե-
րուն և պատկերներուն անձաշակութեան և
անյաջողութեան, կ'արժէր վեր առնել այս
պարագան:

Հեթումի պղնձադրամներու Յ՛ու դասին
վրայ, ուր թագաւորը կ'երեւայ նստա-
րանի կամ թախտի վրայ նստած, դար-
ձեալ կը հանդիպինք շատ գեղեցիկ կեր-
պով քանդակուած զրերու, որոնք յիշա-
տակութեան արժանի ըլլալու չափ ձեւա-
ւոր ու համաչափ են:

Այս Յ դասի պղնձի դրամները կը տար-
բերին իրենց ծաւալով ու հաստութեամբ:
Փողերը 28 հզրդմթր. Զիաւորները 24-
25 հզրդմթր, իսկ «Դանգ» երը՝ 22-24

հզրդմթր. տարբածութիւն ունին: Փողերը
հզրդմթր. տարբածութիւն ունին: Փողերը
երբեմ աւելի բարակ են, բաղդատամբ
միւս երկու դասի դրամներուն.

Գ. — Սմբատի արծաթ դրամին նկարա-
գրութեան մէջ, Էջ 163, պատկերն ու իր
նկարագրութիւնը զի՞րար կը հակասեն: Երբ
պատկերին մէջ թագաւորը իր ձախ ձեռ-
քովը շուշանագլուխ գաւազան մը և կամ
շուշանագլուխ գաւազան մը և կամ
շուշանագլուխ գաւազան մը և կամ
պարագանի մեջ ամէն հայ, անպայման,
երբ կը մտածէ թէ ամէն հայ, ամէն
սիրելի մ'ունի մեծ եղեռնին զոհ, ամէն
հայու սրտին կը խօսի հահատակ բառը, և
սակայն 500 էն 1000 օրինակ կը սպառի
սակայն կամ ոչ նահատակ զրագէտի մը երկը, և
կամ ոչ նահատակ զրագէտի մը երկը, և
խորհիլ որ կէս միլիոնէ աւելի հայութիւն
կայ երկրէ երկիր, պանդուխտ, այսինքն
հայրենի հողին ու խօսքին կարօտ...»:

Պատրաստի ըլլիշ զործածելու անպա-
տեհութիւնն է որ այս անճշդութեան տեղի
տուած է, և որուն նմաններուն հաւանօ-
րէն կարելի ըլլայ հանդիպիլ ուրիշ էջե-
րու վրայ եւս:

Վերջացնելէ առաջ իմ տպաւորութիւն-
ներուս ու հշումներուս այս արտայայ-
տութիւնը, կ'ուզեմ անգամ մը եւս ըսել՝
թէ այս մէկ քանի զիտողութիւններու ու
ճշդումներս ոչ մէկ քան կը պակսեցնեն
Զ. Բասմաջեանի զործին արժէքէն:

Զայն աւելի կատարեալ, հշումիտ տես-
նելու փափաքս էր որ մղեց զիս այս քա-
նի մը տողերը զրելու, և սրտազին կը
դրամներու ամենազեղեցիկ քանդակուած
զրերն ու կենդանութեամբ լիցուն ձիւրլի:

Երբ յաճախ աս ու ան անհարկի դի-
տողութիւն կ'ընեն Հայ դրամներու զի՞րե-
րուն և պատկերներուն անձաշակութեան և
անյաջողութեան, կ'արժէր վեր առնել այս
պարագան:

Հալէպ, 31-3-1937

Մ. Երէցնան

«ԱՐՁԱԿ ԷԶԵՐ ԵՒ ՓԵՐԹՈՒԽՆԵՐ»

(ԱՐՏԱՇԵՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻ)

ՏՊ. ԲԱՐԻ, 1937

Տասներորդ հատորն է այս՝ «Նահատակ քերթուածները նկարչական վայրանկար-
ներու տպաւորութիւնը կը թողուն, սրտիդ
կամ մտքիդ վրայ չեն յարձակիր, զու-
նազեղ են՝ և կը գոհացնեն աչք, երածըշ-
տական են՝ և կ'առինքնեն լսելիք, լաւ
կառուցուած են և կը թովեն հոգիդ: Այս
կառուցուած են և կը թովեն հոգիդ: Այս
ուղղութեամբ՝ բացայատ վերելք մը կայ
կարդութեամբ քացայատ վերելք մը կայ
«Լուսած քեար» էն մինչեւ «Նոր Քեար»:
Կարդալով «Գրական յիմաստուերներ» ը՝
Յարութիւնեանի տաղանդին նկարագրական
Յարութիւնեանի տաղանդին գանգամանքի մասին համո-
վերլուծական հանգամանքի մասին համո-
վումդ աւելի կ'ալմատանայ: Ուղիդ տե-
սողութիւն և տպաւորութեանց հաւատա-
սողութիւն և տպաւորութեանց հաւատա-
սողութիւն կայ, այսպիսի
ըիմ վերաբաղրութիւնը մը, որ եթէ, օրինակի
ճարտարութեամբ մը, որ եթէ, օրինակի
համար, ծանօթ չես Եղիշե Տէմիրճիպա-
համար, կ'ուզեմ անպայման ճանչնալ
շեանին՝ կ'ուզեմ անպայման ճանչնալ
զայնին ու խօսքին կարօտ...»:

Վաստակ եմ որ նոր սերունդին շատեր
մասօթ չեն Արտաշէս Յարութիւնեանի ա-
նունին, բիշեր հազիւ լսած են զայն, և
սակայն ան արժանի է լիակատար ծա-
նօթութեան:

Նահատակ զրագէտներու բարեկամներն
իրեւե յառաջարան զետեղած են հակիրճ
տեղեկատուութիւն մը, առաւելապէս զրա-
գէտին կեանքին նուիրուած, զործին զնա-
հատութիւնն ընթերցողին թողլով:

Հատորին առաջին մասը զրաւած են
կի կը յիշէ Շարլ Պոտլերը՝ անոր «Les
fleurs du mal» ը թարգմանելով «Յա-
րեար», «Երկունք» և «Նոր Քեար» տա-
ղարաններէն:

Այս էջերուն անմիջական ընթերցումով
իսկ կարելի է անզրադառնալ թէ Յարու-
թիւնեանի տաղանդն աւելի նկարագրա-
կան, վերլուծական հանգամանք ունէր քան
պատգամախօսական, համադրական: Իր

հիւսին ստեղծագործութեան մէջ ցաց կայ, լու, հայ սիրտը հայրենասիրական մշտավու զարուրիւն, թէեւ, եթէ իմաստասիրել ուզենք, ցաւը՝ խորքին մէջ՝ չարիք է. բայց ամէն մարդ իմաստասէր չէ, և մեծամասնութեան մօտ «չար»ն ունի իւրայատուկ իմաստ, տարբեր ցաւեն: Այս պայմաններուն տակ՝ «Յաւին ծաղիկները» աւելի հաւատարիմ են, քան «Զարին ծաղիկները»:

Մկրտիչ Աճէմեան մեծարժէք գրիչ մը չէր, բայց քնքուշ բաներ արտադրած է, ու Յարութիւնեան անոր մասին կը խօսի արդար և ազնիւ կերպով: Միջակ բանաստեղծի մը մասին այսքան ճարտար և վեհողի գրութիւն երբեք չեմ կարդացած:

«Գրիեր և դեմքեր» խորագրին տակ դասաւորուած նիւթերէն կարեւոր է յիշել «Ինտրա և իր Ներաշխարհ»ը: Տիրան Չըրքեան, որուն շուրջ ժամանակակից մը տաւորականներ եւս սկսած են արտայատուիլ, ինքնատիպ դէմք մ'է հայ գրականութեան մէջ, բայց ինչ որ 1906 թուականին ըսած է Արտաշէս Յարութիւնեան անոր մասին, այսօր ալ զուրկ չէ շահեկանութենէ:

«Վերածնող հայրենիքը և մեր դերը»: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան հիմնարկութեան քսանամեակին առթիւ Միքայէլ Վարանդեանի ի լոյս ընծայած հատորին գրախօսականն է այս: Գրախօսականին գրախօսականն ընելու դիտաւորութիւնը չունինք: ինչ որ կ'ուզենք հաստատել, այսօր, յամի շնորհաց 1937ին, այն է՝ թէ չ. Յ. Դաշնակցութիւնը կը շարունակէ տակաւին գաղթաշխարհի մէջ ապրիլ իրեւ հայ ազգին հզօրազոյն կուսակցութիւնը: իր անցեալը, քաղաքական գործունէութեան տեսակէտէն, կը ներկայացնէ մթութիւններ (առաւելապէս միշավայրի, ժամանակի և պարագաներու աննպաստ յաջորդութեանց վերագրելի) բայց և կը ներկայացնէ անհերքելի պայտա-

իր անցեալն ու ներկան, հայ ոզին ստրկութենէ բարձրացնելու, հայ միտքը մշակութային նոր հարստութեամբ օժտե-

լու, հայ սիրտը հայրենասիրական մշտավու զար զգացումներով տոգորելու տեսակէտէն, կը ներկայացնէ համակ արեւափայլ պայծառութիւն:

«Նարալ Յովնարան աշուղը և Յովնարան Յովնարաննեան նկարիչը»: Գործն է այս Արշակ Զօպաննեանի, 90ական թուականներէն ցայսօր յայտնուած ամենէն բազմարդիւն մտաւորականներէն մէկուն: Վերոյիշեալ գործին մասին գրախօսած է Արտաշէս Յարութիւնեան և անոր հեղինակն իրաւամբ որակած է «Գիւտարար՝ երկու թանկագին հայերու, յանձին նկարիչ Յովնաթանի և աշուղ Նաղաշի – նարեկացին և Քուչակէն ետք»:

Մարտը մտաւորականի մը, որպիսին էր Ա. Յարութիւնեան, այս զնահատանքն անխառն հաճոյքով կարդացինք, որովհետեւ մեզի համար Զօպաննեան զրագէտն անփոխարինելի արժէք է ժամանակակից հայ կեանքին մէջ, 26 տարի առաջ ըսել թէ «ո՛չ ո՞ք իւեն (Զօպաննեանի) չափ ըզգայուն միտք մ'ունի, հասկնալու համար բոլոր կարելի գեղեցկութիւնները, ո՛չ ո՞ք իրեն չափ լայն ու հիւրենկալ միրտ մ'ունի, յօժարելու և հանգուրժելու համար անոնց գոյութիւնը, ես չեմ ճանչնար մէկը որ իրեն կարենար հաւասարիլ՝ գեղեցկութեան պանծացումին աննախապաշար ու աննախանձ խանդավառութեան մէջ», և դեռ, 26 տարի առաջ, անոր յորելեանը սարքելու ջերմ ցանկութիւն յայտնել, ինչ պէս ըրած է Ա. Յարութիւնեան, ինքնին, աւելի քան պերճախօս է և չի կարօտիր յաւելուածական մեկնարանութեան:

«Վարդական գրականուրիւնը» չի ներկայացներ նախորդ էջերուն շահեկանութիւնը:

Արտաշէս Յարութիւնեանի իմաստասիրական անտիպ էջերը կատարեալ յայտնութիւն մ'եղան մեզի համար: իր մտածումներն իմաստասիրական նոր գրութիւններ չեն հիմնարկեր, սակայն պայծառատես միտք մը կը յայտաբերեն:

Անհատական և ընկերային հարցերու շուրջ իսորհրդածութիւններ կան հոն, որոնց

ապօեցուցիչ են նախապատերազմեան հայ ունայն է: Եւ «Նահատակ Գրագէտներու մտաւորականի մը մօտ, և կը նուազեցնեն բարութիւնեանի արժանիքն երբ կ'աւելցնեն թէ «ատիկա իր բացարձակ համոզում ըլլալէ հեռու էր»: Մենք կը յամասինք հաւատալ, կամ կը սիրենք հաւատալ թէ հեռու չէր իր բացարձակ համոզում ըլլալէ:

Արդարութիւն, ճշմարտութիւն, հաւատարութիւն, զործնական հողի վրայ՝ ստորև են, և այս մասին շատ իրատես կերպով կը խօսի Յարութիւնեան, սովետներու իրաւակարգին հաստատութիւննեն տարիներ առաջ: «Գրականուրիւն և գեղարդարար՝ ի նուիրուած մտածումներն աւնուազ շահեկան չեն:

Կը սիրեմ արտագրել հետեւեալ խորհրդածութիւնը՝ որ նշանակալից իմաստ մը կը պարունակէ և որ կը ծառայէ վճիտ կերպով հայելիացնելու Յարութիւնեանի հոգին. «Գրականութիւնն այն ատեն արժանաւոր ձեռքերու մէջ է՝ երբ ամենէն առաջաւոր հոգին համար կը անթակայական առաջ գոհացում կու տայ ենթակայական մտաւորական պէտքի մը: Թերեւս բոլոր միւս պէտքերը ստորակարգ, պատահական կամ անպէտ ու անպիտան պէտքեր են»:

Ըստ «Նահատակ Գրագէտներու բարեկամներ»ուն հաւատական զրագէտներու երկերով: Պարաբ որ հաճոյը է միանգամայն, որովհետեւ թանկագին ու սիրելի բան մ'է որ կը հրամցուի ընթերցողին, ծաղկեփունջ մը՝ հայոց աշխարհի դաշտերէն, բարեկամների էջերու պէտքեր է չափել իր այդ արտայայտութեան ընելն աւ

ունայն է: Եւ «Նահատակ Գրագէտներու բարեկամներ»ը շատ բան կը նուազեցնեն Յարութիւնեանի արժանիքն երբ կ'աւելցնեն թէ «ատիկա իր բացարձակ համոզում ըլլալէ հեռու էր»: Մենք կը յամասինք հաւատալ, կամ կը սիրենք հաւատալ թէ հեռու չէր իր բացարձակ համոզում ըլլալէ:

Անկեղծ, բարախուն գրականութիւն մը ունայն չէ երբ միայն ենթակայական պէտք մը կը գոհացնէ և հետեւաբար յաւակնութիւններ չի սնուցաներ, փառքի կամ անմահութեան չի ձգտիր, եթէ ձգտի՝ կը դադիր անկեղծ, բարախուն ըլլալէ, հետեւաբար կը դառնայ ունայն:

Յարութիւնեան կը շարունակէր գրել շատ հաւատար ենթակայական պէտքի մը գոհացում տալու համար:

«Մոխիր և մախր»: Այս վերնագրին տակ «մտածումներ»ը կը շարունակուին նոյն թափով: Հատորը կը փակուի «Թափառութեան» սիրուն արձակով:

Ամէն հայ պարաբ մ'ունի իր գրադարանը զարդարելու նահատակ զրագէտներու երկերով: Պարաբ՝ որ հաճոյը է միանգամայն, որովհետեւ թանկագին ու սիրելի բան մ'է որ կը հրամցուի ընթերցողին, ծաղկեփունջ մը՝ հայոց աշխարհի դաշտերէն, բարեկամների էջեր պէտքեր է չափել իր այդ արտայայտութեան ընելն աւ

ՀՐԱՅՐԵԱՑ